P.P. 1- 43 K13/21 10p. 15/- F. Vilakazi 1/43

April 1941 indexed

Some historical notes & other data abt Vilakazi clan; some miscellaneous notes on Custom

(35) 494 Abakwa Vilakazi namasiko abo.

Lena inzalo ka Vilakazi wase Swazini
Uyena owagamba laba, kungensa ya-
khe ukuba kubekona ama Vilakazi
nabakwa Vilane. Uthena angafa u
Vilakazi amadodana akhe ehluka
na ngendaba yezimpi zase Swazini.
Kwase kuvela u Vilakazi no Vilane. Laba
ba amaswazi namasiko abo awase
Swazini. Sebegala ukwehlukana
Kukhona u Vilakazi Mazwana uyise
mukhulu u Mazwana. Kukhona u
Vilakazi Mukhaliphe uyise mukhulu
u Mukhaliphe lona. Kukhona u Vila-
kazi Ndimande uyise mukhulu u
Ndimande. Kukhona u Vilakazi Ndlovu
uyise mkhulu u Ndlovu. Laba umnyo
mbo wabo munye baphuma eSwazini
okwana mhlanjena amasiko abo
awasafani, ujengaba nezibongo zabo
umaku bongelwa azisafani. Laba abo
kulesi Sika Samulakhe inkoseyaa
kwa ndlela kuthiwa umakukhulele

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

494 kwa Vilakazi Binda mphephethe lama usele enobaya. Boke laba abadunyi swayo ayise mkhulu. Yikhona okwenza oVilakazi Binda bafuna ukumphika uVilakazi mukhalibe. Kabaki baka Binda basayigcina yonke imikhuba yokhokho babo. Umntwana omncanyeze lwe akaphesiteyo. Akagcindwa akasiwa ekhabonina uma ukulthi unina kamakoti usazala wenabantwana aba ncane. Uma eyakunezithelezi amukiswa zona ukuze azine angathi uma be hlangana umatwana wentombi nonina afe owentombi elekwe isithunzi salona kanina.

Uma umakoti esenengane encane kulaba baka Binda akayi esibayeni ngoba izinkomo ziyamikiselwa ngezi ntelezi ezimbi ezingalimaza unina naye umntwana. Kufuneka unina nomntwana bagiciswe kuqala kade bakwazi ukungena esibayeni.

3 njengoba phela leli kuyacatshawa
kulona, umfazi eye emfuleni aka
bukhiphi ubulongwe. Futhi umufazi
obelithile engakaqiniswa akangeni
ayobukhipha uyaye anxuse izingane
ukuba mazimukhiphele, noma a
cele enye njenga inkosikazi ukuba
imusize aze ayisize naye uma isemi
kabi. Uma izinkomo zidla okhalweni
owesifazane akazidabuli phakathi. Uya
ye agege noma acele abafana ukuba
bamukhuzele izinkomo ziye nganxanye
kande indlela. Owesifazane uma ehlu
lelwe noma exengane encane akaze aya
ukuyolinda izinyoni emasimini. Yi
ngoba nasemasimini kuyavalwa, fu
thi ukuze kube khona ukudla kuyahla
ndwa ngamafutha omuntu omnyama.
Kodwa ukudla okukhahlelwe kuyingozi
ngoba umuntu angakutshontsha kunga
mubulala esiswini. Kufuneka kuze ku
vulwe abamnyzane, nayizona izinyanga
ezelapha ukudla.

4 Uma owesifazane egenile ensimini ne
ngane kungakavulwa ingane iyafa.
Kodwa uma eshesile ukuphuthuma izi
nyanga zokumela ukudla ziyamusiza
masishane futhi aphile kahle umntwana.
Umthetho wama Binda olindile emasi
mini akusolekile ukuba adlele ensi
mi. Kufuneka aphumele ngaphandle
kwensimu ahlale phansi adlele khon
a. Uma ekwadla emile izinyoni zinga
be zisavimbeka. Yingako izingane ezinca
ne zingavunyelwa ukuyolinda. Kulinda
izalukazi nezinganyana esezinkulu ezazilo
muthetho. Owesifazana akayidli inya
ma yenyoni ngaphandle kokuba esekhu
lile sekuyisalukazi. Kodwanazo izinama
doda azuyidli kuze kufe amadodalawo
Umvemve namakhehla ayawudli; udli
izalukazi. Ilulwane nempundu yenkomono
ma eyembuzi noma eyimvu abasebanca
ne abayidli idliwa izalukazi nama
khehla. Uma omncane eyidlile abayisu
khohlwa ozele emini futhi.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

K13/21

5 Ukuhlonipha kwabakwa Ndlakazi

Kulokukwasuka ku Mahlasela inn-
dana kazi zikhali ayena wamisa
lesisifunda asekuso nanamhla
njena amaNdlakazi amakhosikazi
ayahlonipha noyise abangasekho
Uma intombazane izogana kulo
na ka Mahlasela iqala ngokwe
mbeswa. yembeswa ngena umkwe-
nyana ngeshumi lesheleni. Uma
seyembesiwe umkwe isikela loku
sikela umuzi wayo. Kuyathengwa
isikela leli. Uma intombazane se
yembesiwe ifaka ezinde izingubo ihlo
niphe futhi abasemuzini. Iyayi
thenga itshali ngeshumi lokuhlo
nipha abasemuzini. Iyithi uma
ibabona abasemuzini ichobozele
yesabe impela ngaba beki. Futhi
iwama ukuba balokela uma
ibabona. Kuzothi isekhona kubo
ekhaya icubuze ngamavovo nanga
zithebe. Uma igayanotshwala ibize
abase khakhayo bazophuza. Aba
semuzini ayibabizi ngamagama
iyabahlonipha.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

6 Uma isishadile ayingasenda
weni kayise. Noma kwela into
iyathumela izingane ukubaziyi
yele kuleyondawo. Umakukhona
ukuxabana enganeni nakuma
koti ingane ibalekele indaweni ka
yise ngoba yazi ukuthi umakoti
akayi ngakuyo. Umakoti akayisha
yi ingane kuthiwa abadala. Uy
thula bahambe bonke bayophuza
utshwala. Kuzathi uma esebona
ukuthi basele bodwa bese uyayi
bamba uyayi'shaya. Umakoti a
kavunyelwe ukuthetha emzini
esandofika. Amasi akawadli uze
anikwe inkomo yamasi. Usezola
nda ukhezo lokudla amasilawo. U
ma esethole umntwana wokuqa
la ulanda imbeleko kubo yalowo
muntwana. Imbeleko kufanele uku
ba yimbuzi. Uzothi angakhula
lomntwana umakoti usezobona
naye ukuthi useyinkosikazi manje.
Uma engenamntwana uhlala ngoku
hlupheka nangokwe thukwa ku
thiwa inyumba azashwefuthi.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

> Umfazi umakukhona into ayo-
nile wephula umuthetho wase-
muzini uyahlawula ngezimbuzi
noma ngenkomo. Kuyaye kuyenga-
cala elenzileyo. Lezizinto zokuhla-
wula uzilanda kubo.
Impinda: Impinda umuthatha a-
masonto amabili noma amathathu
unkosikazi. Uhlala inyanga ibeyi-
nye ekhaya ngisho emuzini bese
ephuma impinda. Umunkwana
ephuma empindeni usezokuza
nabaningi bemphelezele bethwele
utshwala. Sebezofika nabo, kuphu-
zwe izinsizwa nayo umkhwenyana
balamuze kuzekuse. Sezizohlanga-
nwa izintombi imbuzi. Kuzaku-
thi umaseliyoshona bese ziphu-
ma zihamba ziya emakhaya. Zi-
hamba ngezinsizwa zeshela. Uma-
koti usesala yedwa manyena
akasenayo nempelesi. Noma u-
makoti eyophuca umntwana utti
uma ebebuya abuye notshwala.
Uphelezelwa izintombi azifiki e-
mini zifika lishona emuzini
zihamba naye umakoti.

8

Umakoti emzini.

Kuthi uma umakoti esegcde ukwa
ba kubuthane abazalali bakhe uma
koti nabakhe umkhwenyana ekhona
umakoti nomkhwenyana. Sekuzokuthi
abakubo kamakoti bastho bonke ubu
thakathaka bukamakoti. Nabakubo
kamkhwenyane babonge. Kuthi uma
sebezohamba bacele ukuba abaku
bo kamkhwenya baba phathele ka
hle ingane yabo. Izintombi seziyo
vuka ekuseni zilungise indlu kama
koti, ziyatheza. Uma izintombi ba
zivumele zatheza umkhwenyana use
zokhipha imbuzi yezintombi. Uma
zingathezanga imbuzi ayiphumi. Ku
zothi umasezi hamba baziphelezele ba
zibeke endleleni naye umakoti uba
kubo labo ephelezela abakuba. ~~kama~~
Kuthi uma sebebayile sekuzonge
na izalukazi zakubo kamkwenya
na zizobona umakoti. Sezizonunco
kolisa zithokoza. Kuzakuthi umase
ziphumile kungene izingane zicu
lele umakoti nezintombi kanye
nezinsizwa.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

9 Umakoti usuke esenempelesi yakhe
Kuzakuthi ekuseni umakoti abuke
nayo impelesi yakhe kungakasikhali
bashanyele ibala lase mzini. Sebezo
bizwa kuthi abayeke sekubona
kele ukukuthala kwabo. Usezothatha
Umbila. Umakoti nayo impelesiyakhe
bawugaye bagothe impela. Umbila
ubamuningi ugcwale isihlelo esikhu
lu. Mhlawumbe Lagaye izihlelo ezimbi
mu. Usezohamba ayokukha amanzi
balungise nokudla. Umakoti usezo
phakelwa izingane zakwakhe aku
fanele aziphakele. Izingubo zikama
koti kufuneka zibezinde futhi athu
le isiggoko ekhanda, ahambe ngoku
hlonipha ekhaya. Uma ehleli kufu
neka ahlale ezothile akababeki aba
ntu uze atshwayele kugala. Uma
koti esafika akangeni esibayeni
noma efuna ubulongwe. Umakoti
nomyeni wakhe baya hlangani
swa izinyanga ukuze bangaphu
zi ukutlola umntwana. Uma
koti uyanukiswe izinyamazane
zakubo kamyeni ukuze nama
dlozi angamkhwaya.

10 Umunye umthetho abafana bezi
nkomo ababuyi nobumbo balulele
the ekhaya. Uma umfana ebuyena
lo izinkomo zidabuka imikhele zonke
ezisengwayo. Okunye abafana aba
zilethi ekhaya izisweba zengongodwa
ne nencencane ngoba zibanga izulu
ekhaya. Kuthe namadlebe ekade be
dlala ngawo bawashiye khona ehlane
ngoba abanga izulu ekhaya. Uma izu
lu libafumanise ehlane liduma
baye bakhe uhlanguhloshane uku
ze baphephe. Amakusengwa kutha
thwa amagula asiwe esibayeni, na
mathunga kwethelwe khona esibaye
ni. Ubisi alusiwa ekhaya ngaphandle
kobisi lwethole. Umalizophekwa kuga
lwe kuthelwe amanzi kulona ukuze
kuthi nomakuthelwa kungashi
inkomo kanti kushe amanzi. Amasi
amadoda amasi amathole. Noma
kuzokwenziwa umuthi kusetshenzi
swa ubisi lwethole. Igula alithulu
lwa lonke ngoba kuzokwephuka i
nkomo. Kufuneka kusale okunca
ne eguleni umakunge njalo kufakwe
umulaza noma amanzi enguleni.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

Ukufukama.

Ukufukama umakukhana oshonile kundlela ziningi, nje ngokufukamela ebelethile.
Umakushone umuntu omdala kuyafukamgwa. Amaswazi akwenza kanjena kuyaqokubikelwe umu ndeni ukuthi ubani ugulaka bi impela. Sekuzobuthana izihlo bo zalowo muntu zizombona ku zakuthi umakubonakala uku thi kubi sekuzosala abanye bahlalise oguleiwayo. Bazomu siza ngemuthi, nangokumunu kisa ekusuku uma ukufa sekuwuke ngamandla. Kona ogulayo yena ubaliswa yedwa ngalena kubekhana omdala oyena asedugane kwakhe oyi gazilakhe ngengonina. Uma u kuthi akananina kuthathwe udadewabo osemdala kube

12 uyena ommusizayo. Nesidumbu
siphumele kuyena futhi. U
muntu osemncane akathathwa
ukubasoba umuntu osephansi
kokufa ngoba uyokwethuka uma
usuphuma umuphefumulo. Ku
funeka omdala oyebekezela
noma usuphuma umuphefumu
lo. Umuntu oyigazi lakhe ufu
neka ukuze angameleki nge
nuthi njengoba abanye baya
sizakala uma kugula umu
ntu bamugedele. Kulaku kwa
suka kubaba uMahlasela
umuntu ongeyena owakwa
Hlakazi ahangeni koqulayo
ngaphandle umalawo muntu
kuyiyona nyanga. Izingane a
zivunyelwa ukungena esidu
njini somuntu osephezu kokufa
nezingane zakhe azivunyelwe u
kungena kulowo ogulayo.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

13 Kuzwakhala ngabadala ukuthi
ukufa kunjani. Izingane azitshe
nwa ukuthi kunjani. Kuye
kuthiwe kunjalo njena. Umazise
umsebenzini kuthiwa uyagula
kungabatshazwa ukufa. Kuzaku
thi umasekukubi impela ku
sale abadala kuyena ngoba
abancane balibala ukukha
la. Uma esehambile kuye ku
bizwe nezingane zakhe zizomu
bona. Zimubona njalo kukho
na abadala abafuhemeyo. Bo
nke balusizi bahleli ngapha
mbi kwesidumbu. Sekuzobike
lwa zonke izihlobo zakhe uku
thi usehambile. Amadoda
awangeni endlunjini konke
kwaso kwenziwa abesifazane
Abesilisa bangena umasebe
muthatha bemusa emathune
ni. Yibona besimbelayo isidu
mbu.

bonke abakulowo muzi bazo
zila ngenzila inzila isidwedwe
esimnyama. Izintombi azihlanga
ni namasoka. Izinsizwa kaziji
ukuyokwesheela. Akuculwa, a
kusinwa, Akugundwa ekhanda
akujatshulwa njalo kuhleliwe
ngosizi. Kuzakuthi umvakwe
nyanga izingane nezinsizwa ba
khumule bona. Amakosikazi
awakhumuli kuphela unyaka
kande akhumule. Uma ku
khunyulwa kudliwa ama
khambi:

Ukufukamela ozobeletha.

Kuthi umasekusondele izi
nyanga zakhe ozobeletha azise
unina wendoda ukuthi inya
ngayami ilena. Unina wendoda
uzohlala elindele. Usezokwazisa
naye izihlobo zakhe. Kuthi u
nalifika lelosuku. unina

15

Usezokwazisa bonke abafanele
abafanele izihlabo zakhe umakoti
uzomkwenyane. Akusabizwa
njengokuthi lona umakhelwane
wami. Futhi abaningi abantu
bayebangazi ukuthi uyabeletha
umakoti. Bayekuzwakale ngoku
thi usebelethile umakoti. Ku
yesatshwa ngoba kuthi kukhona
abathakathi abazomubulala.
Uma kukhuni kukhona
amakhosikazi akhiphelayo. Ima
li ehalwa ilamakhosikazi u
ku manjena. Kugala kwakuyimbu
zi noma imvu. Imakungenja
lo ishumi lesheleni kuphela.
Amakhosikazi amubelethisa
wona ahlatshelwa yona imbuzi
noma imvu. Lona okhiphela
yo uyafake isandla izwe ukuthi
umntwana umfanyani. Ugala
ngokugeza izandla azisimele nge
nsipho ukuze zishelele.

16 Ukubelethisa kwamakhosikazi.

Amakhosikazi awamubelethi
si kahle umuntu ngoba anomu
sindo. Kuthi amuzozidayo amus-
haye athi ima ka belethe. Uya
boshwa ekhaliweni ugentambo
nomangomudweshu. uma esehlu
le kulukhuny besekubongwa a
madlozi. Kuzophuma esidala isa
lukazi ukhulume namadlozi.
Kuzokuthi umakuli kuni futhi
besekulandwa amakhosikazi a
khiphelayo wonake ayakwazi uku
zwa ukuthi umntwana umile
njani esisiwini. Umakuvuma asazo
umukhipha umntwana. Uma ku
lukhuni sekuzolandwa izinyanga
eziphatha umuthi wokubelethi
sa. Umuthi omuhle ekubelithise
ni isihlambezo. Inkosikazi iyasi
phuza icathe ngaso futhi aze a
phume umntwana kulemi za-
mo.

17 Uma ephume asaphila sekuzo
funwa izinyamazane zokumukisela
umntwana kungunywe nenongo
yomuntwana ngezinyamazane. No
nina usezonikwa imbiza yokukhi
pha igazi nomlezane. Usezofukama
engaphumi endlini amasonto ama
thathu. Kuzothi musukwana ephu-
mela phandle anukiselwe futhi
umntwana. Akaphumeli phandle
ekuseni umntwana uze akhule
abemukhulu ehlala, noma esegala u-
kugijima umuntwana akakhishwa
ekuseni. Kwesabhwa umubulelo uku
thi uzowega umuntwana. Kunjenge
zinyamazane ezingalunye uhlobo
ziyamulimaza umntwana. Umntwa
na akayi emingi labantu. Umaku
fika umuntu ovela emingi labantu
ugala ngokugeza kande amuthathe
umntwana. Ophethe izinyamazane zi
mbi uma engena lakukhona umntwa
na ugala ngokumumukisa umntwana.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

18 Kusokuthi obelethile athunge ixhama
lokuzibopha isisu ukuba sinciphi
futhi siphindele endaweni yaso ese
mihahle engakakhulelwa. Kuzaku
thi uma esesibona ukuthi
sesilungile alikhumule ixhama
amasi uwazile inyanga ebeletha
le. Umntwana ukhuliswa nge
ncumbe yamabele nangamasi.
Kuthe uma eqede unyaka use
yakhishwa ebele. Ukukhishwa kwo
akhe kwenziwa njena kuthathwa
indlaka imidwe ezingonini zebele
lika nina. Kuzothi uma ese
funa ukuncela ezwekubaba. use
zoyeka ukuncela. Umntwana u
khishwa umase kuzobekwa omu
nye umntwana. Noma esekhishwa
umntwana ufunelwa inyanga
yokummunukisela iminike nezi
mbiza zokugeza ngaphakathi a
masikanina.

19 Ukucitheka komuzi kaZeyizana Kumalo. UZeyizana wawela kwazulu kuthena ngempi yeziqhoza yena waye ngaku Cetshwayo. Kuthena ukwehlulwa kweka mbuyazi akabe esathanda u kuhlala kwazulu. Wayeyiqhawe u Zeyizana elikhulu. Usethena umfowa bo u Gajana. Usethi; Iwena kababa asiwele uThukela ukuze siphumule. Usevuma u Gajana bafuna isu lokuwela emazibukweni ngoba inkosi yakwazulu yathumela uku thi makugadwe amazibuko wonke. Sebesuka ebusuku kulelwe nomu zi walo. Bosabili babezele. uZeyizan waye namakhosikazi awo 15. Inkosi kazi yakhe kwakuwu ka Solungisa. U Solungisa wazala inkosana ka Zeyizana u uMoyeni. Kuthena endle leni bebona sekusa. usethi uZeyizane kuhle kungenwe ehlanzaneni kugcwadi we khona. Bangena nebala bacwasha akhona.

20 Kuthena becwasiile kanti sebasonde
le ezibukweni. Sebemubona laba a
gadile. Kwase kusuka enkulu impi
kulaba abagadile nekuyena uzeyizane
nomfowabo u Gajana. Kufumanise
ka ukuthi bayamazi uzeyizeni. u
kuthi iyiqhawe bammoulelela.
Wawela emini kwelingendla izibuko.
Uthena uma esesemanyiseni wafu
manisa abathembu wayesekhonza
kubona ngokubona ukuthi uzulu u
yamulandela. Wamuthola inkosi u
Nodada idaida elibula amanzi. Usella
la useze emenza induna yakhe u
Gajana unodada. Wayegode uku
ka u zeyizana wabona ukuthi uno
laka kakhulu futhi unamandla klezi
zlingise u Mzilikazi ku Sotiaka? Lama
doda amabili akwa Kumalo abanomuzi
omkhulu ngaphesheya ko Tukela emanyise
ni. Ugajana yena enamakhosikazi alisin
ni. Ngempi yase Sandlwana u Zeyizana.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

21 walwisa okwebibesi. Kwathi noma ethi
uzulu imubuleleni uzigoana nangu ia-
pia ikhona kwakube bamubangile. Kwathi
no isajana walwa yingaye umfowabo. Kwa
thi indodana ka isajana yafelolapho iya
yiyi qhawe negagu. Kwakuvu inzila. Kuthi
na ngokufa kwayo no isajana waziphosa
iseizibulala. kuthina abanye bebaleka
yena wasala namachumu. ukufa kwakhe
inokufa kuka isabangayi inkosi ka Puahsdi
ithena ubabonelokwi u zigwana wafike
wa usizi olukhulu. Usiyekakanke imu
ka nonmuzi wakhe noka isajana bazokwa
ka kwelika mngayi kunene. Izimpi
azilwa isiseba Ikenjini walwa nama-
omvu kuthina ngiyokughala khulwa
amabomvu inkosi yase unuposhisa izi
nkomo ngobuqhawe bakhe. kapho wakla
ba amadoda alala ucaca phansi, walwi
sa okuka Mozishada ngimpi ka Dingane
no Mpande. Kwathi uma isedakiwe igazi
amadoda esekhathele wabonakala kwa
phansi Wasizwa u Dubane mpungose

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

benendodana yakhe u Moyeni. UMoyeni wafela lapho. Kuthena futhi kweyakwa Sithole wahlabana ngamadoda awo kughala kwathi futhi indodana yakhe uShulani eyayi ligqawe yafela kuleyo yimpi. Kuthiwa uzeyizane wayesemuda ia amandla engaselulo ... futhi bathutha banke inyalo ka zeyizana neka Lsajana. Kwathi uMatshana nabanye ba Kayisi bakha kwa Shelaphi. Kapho bafumanisa ama Roma. Baselokhaolwa baba amakholwa naye uzeyizana waba ikholwa kodwa kuthiwa waphuma ekhaya njengo muntu oyemusebenzini akamange esa buya kwelase Kimberly. Kwathi kuwo na amadodana ka Lsajana nozeyizana kwakhona ukumukana okukhulu kwenza ukuba ahlukane. Kwangena umkhuhlane wazibulala izingane nabadala. Ukubaleka kuka Shushu indodana ka Lsajana yabeka inkuthu ngasondiwo lapho kugcwele khona abakwaKumalo.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

23 Ababaleka kugala bamushiya u
Zeyizana bino isajana. Wafakanjalo umu
zi ka Zeyizane binomfowabo, namhlanje
na ikukhona ingcosana iyathintha futhi
nayo kwa Inzlapisi ima Koma. Izikulisi i
ika Nngayi. Kuthena khona lapho
yaxabana ~~ama~~madodana ka Zeyizana
Kuthena uMendlalelwa wazenza omku
lu kuno Damane manjena waba
leka uDamane ngoba bengasahleli
sene kahle ekhaya walandela ama
dodana ka Sajana. Kwathi naye
u Mendlalelwa uselsuka kwasi
Sewaje ka Nngayi usekhuphuka eza
ngasempungwini. Uthena uma efike
khona eseba inkosi. Usethola ama
ngwane amaningi ayehamba no
Budlela. Kuthina afgafa u Budlela
aphela amangwane a~~a~~ asekhonza
kuyena u Mendlalelwa Kumalo.
sandake isizwe sika Mendlalelwa
Kodwa kuthena ngokungabi na

24 ndawo amachitha amaBunu e
maphulazini. Uthena efe, wafa e
senegcosana yabantu. Okwanamhla
njena ingcosana yabo laba baka
Kumalo abashiywa u Mendlalelwa
kwelase Manzimnyana nase si
Kobalini endaweni yase Danhauser
laba abaseManzimnyama seba
thenga indawo yabo. Uthena uku
ba afe uMendlalelwa kwasala
u Sheshe indodana ka Mendlalelo
Yona yakwela undi.

Impi kaMandlalelwa noBudlela
Kuthena ukuba uMendlalela ase
ke kwala kwa Dingayi uwaziphonsa
kuwona amatshwane endla nekunzi
ngase Kuphe. Lapho yadumelana
impi. Phela laba bakwa Kumalo
banemilingo eminingi, futhi ba
yalwa impela. Kwathi kanti bayi
hlanzana elincane amongwane ba
wehlula. Kuthena umabawehlu

25 Lile. Usebabaleka uBudlela ezi
phonsa kuma Hlubi emphushini
kanti uyazondana nawo amaHlu
AmaHlubi wona awasabuzi asemu
dumela ngezikhali esemubulala. U
thena umsa afe ama ngwane abo
na ukuthi amasizo awekhoku
ngcono kona ukujayina amaKuma
lo kunama Hlubi ngobasebebani
ngi abantu bamaNgwane bebu
lawa amaHlubi. Kuthena khona
lapho amaHlubi nabakwa Kumalo
abahlalisana bahlala ngokulwa
njalo njena. AmaHlubi ayenaman-
dla kunama Kumalo. Futhi ama
Hlubi ayemaningi kunama Kumalo
Uthena ngokubona loku uMendlale
lwa nabakwa Kumalo wemuka
kwelase Kuphe. Kuthena ngonyaka
asuka ngalowo lalegobe kakhulu
izulu ukudla kungekho nezinkomo
zafa kakhulu. Kwafa nabantu ngobo

26 Amakgwane wona awahambanga no Mendlalelwa asala. Kuthe na uma eselapha emanzimnyama akabe esaphila kahle. Kuthena noma efuna izinyanga zokumusiza kwafumaniseka ukuthi impi ayisakhophahle. Okokugala phuzu kohkupho lwama Hlubi, uthena esesekuphe uMendlalelwa wafelwa amakhosikazi akhe amabili kwasala abama 5. Kuthena nge mpi yokugcina yama kumalo nama Hlubi impi yahlumelana kanzima kwaze kwafa indodana yakhe uMendlalelwa uNgingilyana. Uyena owaye yigoso lempi, eyinhosana futhi ka Mendlalelwa. Ukhohonke akwenza uMendlalelwa aphela amandla be ele engenwa umuklumhlana. Uthe esuka emanzimnyama kwaseku u Sheshe ophethe. Wafela empepheni uMendlalelwa.

27 uSheshe yena wayezwana ne
nduna yakwa Ndlela u Mahlasela
Kuthena Cangalinye eyamaHlubi
yaimulandela u Sheshe. Usecela
ukuba induna yakwa Ngwane
ka Ndlela imelekelele. Useuuma
uMahlasela. Kuthena ngempi
yokugala eyabambana ngakwa
Siwangu. Ehlulwa amaKumalo
kwazisa ukuthi abakwa Ndlela
babengakapiki. Kuthena ukuba
amaKumalo ehlulwe abaleka
adundubala iKalabasi. Kuthena
umia esentabeni asehlisa ama
tshe. Kwakuselusuku futhi. Ulhi
ngokubonalaku amaHlubi aphi
nda emuva. Kwathi ngomsuhado
wakwa Zele ka Ndlovu, Kwamenyw
a namaNdlela. Eyakwa Ndlela
isihlangene neyaloo amaKumalo
yayihalwa u Vaha umfoka Zikali
wakwa Vilakazi. Abazange baye
kulowo musindo.

28

Amahlubi athi ngokubona nawo
ama entabeni ngakwa Bili kuthe
uma isisho iziga eka Vaha isi-
viva. Yasuka neyamahlubi ya
Hlangabezana emfulaneni wa
kwa Bili. Ilanga lase libantu
bahle. Sekushaya imbongi yem-
yakwa ndlela u Vikinduku yena
belu ka Zikali. Laba bakwa Hlaba-
zi baka Zikali kwakungamasihi
nga. Kuthena ukuba abongele
u Vikinduku abize inkosi uHlu-
kushanyeki. Asondela amahlu
bi. usebonga uthi,
Udabula amanzi nezindlela
Ududuza amadoda asale eli
be. Owele ngezintuba zonke oka
Binda nsele wena ka ndaba.
Ofukethe ingaba enzima, wazi
wayiwisela ngaphesheya ko-
mzinyathi, Undlela, undlela,
uhlezi umangele. Oweze izingane
nonina umzinyathi, oka ndaba

29 Ubonganjena impi isiphakiwo
Kuthena cqeda ukubonga yase
idumelana. Yakhulumana umu
zuzwana. Kuthena sekukubi i
mpela yaduduzwa cyakwa Ndlela
nabakwa Kumalo. Kwazisa uku
thi uVaha wayesayilinga impi
yama Bunu. Kuthena ukuba isi
hle cyakwa Kumalo sekufe yi
isizwa ezimbili enye cyakwa
Ngwenya, enye cyakwa Kumalo, wa
yesengenile uVaha. Ungena nama
shinga sdwa umfokazi ~~Boko~~ iuBoa
ugamu. Sebeyithatha iena yaku
Bubi beyiphonsa kuwona umfula
wakwa Bili. Kuthena ukuba i
wele yazabalaza impela cyakwa
Bubi. Phoke yazabalazela ebala u
mfoka Vilakazi uVaha wanuka
ukuanuya. Kuthena ngokwesokumu
nene Lapho ayengahlona yakini
muka eyamaBubi. Bayikweza
intabo. Yabonisa umutu wentaba
Amatshe.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

30 Kuthena ukuba kubenjalo yase iphinda enuva eyama Swazi aka ndlela no Kumalo. Kwafumaniseka ukuthi kwafa ababili kuma Swazi nabakwa Kumalo. Kwathi ngaku mahlubi kwafa abawu 6. Kwathi abaningi kumaswazi nakuwo a makumalo babanezingozi eziningi zamatshe nezinduku. Kwazisa ukuthi impi kwakungeyezinduku. Nawo amahlubi abanezingozi eziningi impela. Kuthena ukuba iphele lempi kwase kuyabana wona ama ndlela nama Kumalo. Kuthena ngo kuthatha kwakhe intombazane ka Mahlasela u Mku Vilakazi wase exabana nama ndlela ngoku banga ukuvina. Kuthena ngawo umusindo wakhe u Sheshe abaku a Kumalo basina kahle impela Kuthena ama ndlela ngokubona ukuthi ehlulwe asusa impi enkulu ngoba engafuni ukwe

31. Hlulwa amaKumalo. Kuthena ngo
kubona loku uSheshe wabona ukuthi
uphezu kokufa manjena, ngoba ama
Bhubi ayemungingela esaba wona ama
Swazi. Phoke uma eseyabene nama
Swazi wafumanisa ukuthi kunge
no ukuthutha eduzane nawo ama
Swazi. Kanti futhi namaKumu
ayemumisekabi impela ngoba a
bantu bakhe babenolaka olukhu
lu behluphanijalo. Kadwa babe
isizwana esincane. Uthena uma
efika eKopje Aleen wehlukana ne
ntombazane kamahlasela u
mku. Uthena ehlukana nayoya
yisinomntwana uThembani. Ba
banga ukuya endini. uSheshe
wafuna ukukwela undi into
angayiounmanga umkhu. Wasu
ke wega nengane yakhe waya
ekhabonina Emhlwaneni. Wa
hlala, kuthena esifile uSheshe
wabuya. wayogana kwaMasela
Embabane.

32 Kwase kusuka uHlubula umfo
wabo ka Mahlasela eyotshena
abakwa Kumalo ukuthi u
mku usegane kwa Maisela. Use
suka uMangushu eyaku Mahlasela
useyofuna izinkomo ngoba u
mku usegane kwa Maisela. U
Mahlasela [struck] kuhle ayozi
lobolisela yena u Mangushu. Use
hamba uthena uma afike kwa
Maisela useqwaga izinkomo zika
Maisela ngenkani. Kuthena u
kuba abuye nozo. Wayomangala
u Maisela ku mkhakanyeki. U
sethola icala uMangushu. Aka
bonaze ayekulelo cala. Kwawu
kuxabana kwabakwa Kumalo
nabakwa Ndlela. Nsekhukhu
lu uMangushu lwela ingagane
enhlanayo egonde kona ondini
kuthena noma inkosi yakwa
Ndlela ilandelisa amasondo ka
Mangushu yabuya endleleni.

33 ukusinda kwakhe uMangwelu
Ukufa komuzi wenkosi u
Mhlakanyeki:- Kuthena uku
ba inkosi ixabane nabakwa Ku-
malo ayabe isaphila kahle. Kwa
zisa ukuthi yayisindala. Inkosa-
na yayo kwa~~[illegible]~~ Gamulakhe.
abantu benkosi uluthini, be
no Bedleni. Kuthena u Gamulakhe
esebusa kwaba uyena njalo u
Mahlasela induna yakhe kule
li lase Khalabasi. Kuthena u
ma isishada inkosi yaganwa
uma Sigweje inkosikazi wakwa
Mathikhulu inkosi yabakwa
Kunene. Kuthena ngokwesaba
abafowabo yashadela emuzini
ka Mahlasela. Abantu kwaba
mangaza lokhu bathukuthela in
phela. Kwathi ingani inkosi
iyalotsholelwa yena abazange ba
mulobolele u Gamulakhe ngoba
washadela emuzini kaMahlasela

34 Kwaba uyena u Mahlasela olobo
lela inkosi yedwana nabantu aba
sesifundeni sakhe kuphela. Kuthe
na uma inkosi isithatha u Mangu
bane yaziloboleIa yena. Kanti le
nkosikazi izanobulawo izobulala
abanye abafazi. Kuthena ukuba
ishade yagala ukusebenzisa ubula
wo ibuthathe ku Ngodini Mabaso
manjena yathi ukufika nabo inko
si yona ayaze yaphila yahlala
ngokugulanjalonjena. Futhi ayabe
saphuma kwa Mangubane.
Kuthena ngelinye ilanga inkosi
izwakunuka ngaphansi kwecca
nsi layo yathi ngokuphenya ya
fumanisa umuthi usongwenga
makhasi ombila usunuka. Kwa
kunomuncathi endlini. Isibuza
ukuthi kuyini lokuna? usethi
unamangubane, Indaba yimina
engenzelokuv». Inkosi isithi, Ngigu
la ngenxayakho njena?"

Isiphumma kwa Mangubane
isiya kwama Congco. Kwathi uku
fabe. Yabe isiyafa njalo inkosi.
Kwathi namakhosikazi enkosi
afawonke nezinye izingane wasa
layena uMangubane. Abenkosi
amakhosikazi adliwa inyoka
lena yobulaba umamulambo.
Waphela umuzi wenkosi. Kwa
thi Abenkosi uBedleni waphu
ma emzini kayise wazakhe
la owakhe umuzi kwelase
Nyanyadu. Kwathi no Settiine
wakha owakhe umuzi ema
Hukwini. Kwasukela khona
lapho bazondana abenkosi a
bantwana bamkhana bodwa.
Kuthena noma esefa u Settiine
inkosi, akabonaze ayekhona
u Bedleni. Kwathi kanti inda
na yenkosi uNdabambi Ndaba
ubdzisile abakwa Ndlela aba
sesifundeni seka Bedleni aba

36 nakaluthi. Umuntu owaya
induna yakhe uBedleni. umu
jantshi osesifundeni saseKalabasi
kwase kuya nenduna yakwa
Mngayi uMahlala Nkosi esesi
fundeni sase Kalabasi. Naba
ntu bamakhosi akwaNdlela
abezwani nezinduna azizwani
kwasukela kubo ubulawu
benkosikazi yenkosi uMa
ngubane. Kukhwenzeka ukuthi
a Sithini uzazabana nama
Klubi ngobaphela usondele
ne nawo. Uthena okuqala
impi yaguqazana yehlulwa eya
kwa Ndlela. Uthe umaceela
ukuba bamuleke lele uSithini
laba bana Bedleni abazange
bavume ukumusiza. Bazikwa
abamhlophe abangaanda a
maKlubi. Inkosi abezwaina na
y, ilena yakwa Mngayi. Bonke
laba baphuma ezwazini.

Ukuhlatshwa kwenkomo

Amaswazi inkomo awayihlahle
li nyengozulu be namacumu na
Shembu. Uma inkomo ihlatshwa
kulaba bakuba ndlela, ihlatshwa
ekuseni nomantambama liyosha
na ilanga njengaye uzulu. Kubu
thana amadoda esibayeni. Intō-
yokugala utshwala ebufuneka
yo. Amakhosikazi uwazisa ku
sekude amakhosikazi uku
ba alungisele utshwala. Umum
ane uyokwazisa amadoda akhe
lene nawo. Ukuthi ungomhlaka
ngelanga elithile ngiyobe ngisi
nda. Kuzakuthi ngaleyo mihla
abuthane amadoda. Kuthi uma
esephuzile awabizele esibayeni.
Sekuzophuma izintambo nemi
mese nemigwembe. Asebona
wonke amadoda ukuthi na
mhlanjena ~~ngol~~ kuyabuswa
kwabani.

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

38 Umnumzane uzakhetha indo-
da ayaziyo ukuthi unesandla
esihle. Umuntu osebenzisa imithi
akayihlabi inkomo. Inyama
isuke igulise abantu babulawe
izisu. Kufuneka umuntu obe
ngaphethe imithi. Isizobanjwa
inkomo iboshwe ephalini isonde
zwe kakhulu bese beyigwaza ngo
mukhonto. Umakuyinkonyana
njena izinsizwa ziyayibamba
ziyibekise phansi bese eyigwaza
omunye lapha emusindulwe
ni. Kuzakuthi ingawaphansi
bese idunyelwa ibekiswa enzansi
seyisikwa emlanjeni kukhiywa
ububende. Ububende bukhi
wa ingezimbiza. Umasekuphele-
leku seyiphendulwa ibeka e
ndla. Isiyathiwa. Inkomo ayath-
swa okwembuzi nomayimbu
abushiywa uboya esifubeni
njengasembuzini nemvu.

39 Kuzakutlu uma isihlizwa bese
kuletwa naima joko, nezimbazo noma
imigxala yasesibayeni. Kuzákuthi
uma isiyehlisiswa isikhumba ba
thathe imigxala bayishaye behlisa
isikhumba. Kukhona inyama oku
thiwa impakane iyavama ukuha-
mba nesikhumba leyonyama bese
ishaywa ngemigxala nangamajoko.
Kuthi, uma isiphelile ukuhlinzwa
isizoqaqwa inkomo. Uma iqaqwa i
nkomo kusetshenziswa imbazo noma
bese. Inkomo iqaqwa izimbambo. Isou
leke impela kuvele amathumbu.
Asazokhishwa lawo mathumbu ka
nye nontu, nezinso, amaphaphu, ko-
nke okwanga phakathi. Kuzakuthi
umaseku khishiwe konke loku
ubende lukhishwe nomshaza
okwabafana abelusayo konke
loku. Sekuzo hlahlelwa ma
njena. Kuzakuthi umlala ukhi
shwe uzambe wodwa kanye

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

40 nomusila nenhloko. Ocecku khishwa isixhanti bamatha mbo emulala ayanganyulwa. kwe nziwe amantshontsho amadoda ekuyiwona ebehluza umkomo leyo. Kuthi uma isiqediwe inko mo isitwalwa ngesikhumba isiwa endlini. Kuyakuthi ngakusasa seyiphindwa futhi ihlahlelwa. Kuthi uma isifakwa ebodweni ifakwa ngokwaziwa ukuthi le na eyamadoda. Inhloko eyama doda namanqina; isifuba esam akhosikazi nezintombi. Inyama lena yakiwa amadoda wona aziyo kahle ukuthi le na eyobani inyama. Eyabafana ugalo, nenhloko yamadoda. A maSwazi, awayikhiphi inko mo izinsonyama, nengola nesifuba awasikhiphikahle. Nokwa bwa akufani kundlela egini ngi.

K13/21 41

41 Ukubaleka kuka Nozililo

UNozililo, noMahlasela, noNyonyana noNomhlumo, laba abakazikali bendlu encane kwana Nkosi: Kuthena ukuba afe uzikali basoka oGugela beza enkunzi lapho bathola ~~khona~~ ukuhlanga na nama Hlubi; naBesuthu futhi. Kuthena ngempi yama Hlubi nama ndlela kubanguwa izintombi. U Mahashi Shabalala yena wayengamuntshene wama ndlela, uthena ngokubona ukuthi uMahlasela ukuza umuhlalo ngodadewabo amunthisayo wabaleka waye wazifaka kuma Hlubi. Ubalekanjena ubaleka naye uNozililo. Usethukuthela uMahlasela nabafowabo, sebesusa impi ukuba iyofuna aye na uMahashi noNozililo. UMahlasela kwakunyiinduna

not wanted

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.

42 yakwa ndlela. Sekusuka bonke
abafowabo kaMahashi benga
ba ukuyofuna u Mahashi. Se
kusuka impi enkulu khona
ekhaya phakathi kwabakwa
Vilakazi nabakwa Shabalala.
UMahlashi owomunumuzane
u Bangi Shabalala nayebelu
wakwa ndlela. Kuthena uku
lwakwayo behlulwa abakwa
Shabalala. Sethumela kuwona
amaHlubi uMahlasela kaZikali
ukuba bakhiphe u Mahashi be
no Nozililo. Awazange avume a
ma Hlubi asehlangena nabo
ababakwa Shabalala. UMa-
hlasela usethumela impi ku
wona amaHlubi lawo. Kuthe
ngokubona loko u Bangi wa
hwela undi namadodana a
khe. AmaHlubi ayebesabala la
ba bakwa ndlela. Maningi
ama Hlubi abaleka no Bangi.
P. T. O.

S. 494.

K13/21 43*

<s>48</s> akwela - undi. Wahambana ye njalo uMozililo. Namhlanje na uMozililo sewakhe phezukwe namakazi. Indodana yakhe u Mshanganaze eyona nkosana. Kwathi ~~ok~~ encane u Danyela ukhona lapha kule le lakithi engula. Yonake yakhe naye u Lamdane ka Beule ka Mahlasela kwelase ngula. Yenake u uMahashi wafela lenamakazi wamingo nomufula. Uthena efa uMahlasela base bekolelene noMahlasela.

End S. 494

Digitised by the Open Scholarship Programme in support of public access to information, University of Pretoria, 2017.